

Ky. 2.

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HATODIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

TARTALOM.

	Lap
Hussita emlékeink. <i>Horváth Cyrill</i>	1
Aeneas Sylvius »De duobus Amantibus«-ának magyar átdolgozói. <i>íjf. Mitrovics Gy.</i>	13
Bullinger Henrik és a magyar reformáció. <i>Ráth György</i>	42
Molière »Képzelt beteg«-ének első fordítása. <i>Bayer József</i>	59
Adattár :	
Prágai András életéhez	67
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz (Harmadik közl.) <i>Dr. Récsey Viktor</i>	70
Jászay Pál naplója. (IX. közl.) <i>Czékus László</i>	92
Ismertetések, bírálatok :	
A magyar irodalom története. Szerk. Beöthy Zsolt. <i>Korda Imre</i>	116
Ad vocem. Sz. <i>Á.</i>	123
Irodalomtörténeti Repertorium. Hellebrant Árpádtól	127

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

KÖZLEMÉNYEK
MAGYAR TUD. AKADEMIA IRODALOMTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGÁNAK

HUSSITA EMLÉKEINK.

A XV. század egyháztörténelmének egyik legkiválóbb eseménye: a hussitaság, Magyarországot is sokáig izgalomban tartotta. Az a kapcsolat, mely az államok és az egyház közt volt s a mely az előbbieket az utóbbi akaratának mintegy végre, hajtóivá tette és viszont az egyházi ügyekre nagy hatást biztosított nekik, az általános felfogás vallásossága, politikai érdekek, a papság hanyatlása, de részben a nemzeti érzés ereje is táplálták a mozgalmat. Általán a tünemény a reactio jellemét viselte, midőn a bűnös papot a szentségek kiszolgáltatásából, az egyházat a földi javak birásából kizárta, a papok egyenlőségét hangoztatta, s midőn felszólalt a gazdag és romlott papság ellen, mint minden forradalmi irányzat, a népre támaszkodott és nemzeti nyelvű liturgiát követelt.

Magyarországon 1430-ig annyi hussita volt már, hogy a Szakoiczától Nagyszombatig terjedő vidéket jobbra ilyennek lehetett mondani. Délen, írott adatok szerint, az áramlat a Szerémségből indult ki. Kamenicz polgárai bizonyos Balázs nevű fiatal embert, ki nagyon tanulékony vala, iskolázni küldtek, azzal az ígérettel, hogy, ha érdemes lesz rá, a kameniczi plébániát neki adják. Balázs Prágába ment, s »ott emberi bölcsességgel meg-
rakodván és a hussiták eretnekségének ördögi gonoszságával rozsdásodván, némely társaival Pannoniába s hazájába, Kameniczre visszatérvén, ezek ott a hussitaságot, mint később Balázs mester magát a hitnyomozó előtt mentegette, elhíntegették.«¹

Az új tan azonban másutt is annyira hódított, hogy a hussiták 1436 körül már nemcsak Csanád, hanem Várad és Erdély egyházmegyéiben is elszaporodtak.²

¹ Szalkay Balázs Krónikája. Régi Magyar Nyelvemlékek. Buda. 1838. XXIII. 1.

² Fejér, Cod. Dipl. X. VII. 814. 1.

A dolgok ezen állapotában lép elének *Jacobus de Marchia*, a hírhedt inquisitor. Az egyszerű olasz minorita a 30-as évek elején érkezett a bosnyák provinciába, hol csakhamar vicarius-ságra emelkedett a fojniczai zárdában. 1436-ban már Magyarország és Ausztria inquisitorává nevezte ki IV. Jenő pápa. Ez XI. Cal. Septembres, aug. 22-én történt, s ugyanazon év vége felé az esztergomi érsek, december 4-én a kalocsai káptalan már nagy dicséretekkel halmozza el buzgó működéséért. János, váradi püspök meghívta megyéjébe, sürgette érkezését a bácsi vicarius, sőt Lépes György, erdélyi püspök is kéré, menne segítségére s irtaná ki amaz elvetemült hussita eretnekeket, »kik rühes juhok módjára már Moldvából is jöttek az ép és igaz nyáj megrontására.«¹

Jakab megjelent mindenütt és ritka buzgalommal végezte éppen nem kellemes és köztetszésű hivatalát. Noha, mint a kalocsai káptalannak levele kiemeli, nem egyszer élete is kockán forgott: »az ország sok más részeit megjárván, Isten segítségével az ő egyházának bőséges gyümölcsöket szedett. Mert mind papi, mind világi eretnekeket nagy számmal földőze föl, és amaz eretnekeknek önön vallomásukból alapos vizsgálat útján meggyőződött, hogy némelyek erdőkben, mások pinczékben, malmokban, kőlyukakban és földalatti helyeken szentségtelenítették az isteni dolgokat, és az oltári szentséget s Krisztus vérének kiszurkolt csutorákban nyakukba akasztva és hasonló bűnös módon czipelék s főképen az éj csöndjében efféle szentségtelen helyekre vonúlva, Krisztus urunk vérének, fájdalom, magukra és ruházatukra is kiöntötték, hogy sokszor sarujokra is lefolyt és a földre is lecsurgott. Más, a kath. hittell ellenkező nem jelentéktelen bűnöket is nyilván kitudakolt, az eretnekekre bölcs határozatokkal méltó büntetést mére, s így mind őket magukat, mind követőiket annyira megtörte és a mondott bűnöket Isten ígéjének szent hirdetésével s egyéb alkalmas eszközökkel úgy kigyomláta, hogy a nevezett egyházmegye immár megszabadult az ördög bilincseitől.«²

»Ha Szentséged épen Jakab testvér személye által szintoly gyorsan, mint üdvösen nem gondoskodott volna egyházmegyénkről: az eretnekek, mint maguk megvallották, már fegyverre keltek és a főpapok és papjaik élete ellen törtek volna.«³

¹ Wadding. *Annales Minor.* Tom. X. p. 270—272.

² Fridrich, *Historia Provinciae Hung. Ord. Minor.* Kassa, 1759. pag. 8—9.

³ U. o. 8. lap.

Jakab eljárására némi fényt árasztanak Szalkay Balázs adatai is, melyek szerint »ezen inkvizíció alkalmával Jakab Kameniczbe, a Duna két partján fekvő városokba és falvakba érkezvén, ott sok hussita eretneket megtérített, sírjából kiásatott és elégettetett. Ez alkalommal Balázs mester, kameniczi pap is megszökött, s Bácsba menvén, hol nagyprépost vala, megjavult és dicséretesen élte le hátralevő napjait. Ugyane Frater Jakab a szent-mártoni plebánus által kiásatott egy holtat s megégettette s hasonlókép számos halottat Kamenicz környékén. Szintúgy a *bukini plebánost* és ugyanott más megholtakat.«¹

Az itt említett bukini plebános nehezen egyazon személy ama Bálint nevű *bukini plebánossal*, kit *Wadding* szerint² Jakab három társával együtt vétkesnek találván, János kameniczi bíró kezébe adott. A bűnösöket társaik — egy másik Bálint az élükön — fegyveres rohammal kiszabadították és János, kalocsai érsek, kinek a dolog tudára lett, három tanú vallomásra az ártatlannak hitt Bálint kiszabadítását helybenhagyta. Jakab a királyhoz fordult elégtételért, ki 1439. augusztus havában ki is fejezte nemtetszését s János érseket gondosabb vigyázásra intette.³

»Akkoron — írja Szalkay krónistája — két deák ember ugyanazon Kamenicz városából, tudniaillik Tamás és Bálint, némely eszelős emberekkel és asszonyállatokkal összebeszélvén, éjnek idején megszöktek és Moldovába mentek, hol ama két pap a mondott eretnekséget tovább terjesztvén, mind a két szövetség írásait magyar nyelvre fordították. Mennyi és mekkora eretnekség vagyon pedig ebben, a mint én is olvastam; ezvilági ember el sem számlálhatja . . . mivelhogy ezt a szólást is: spiritus sanctus, így fordították: zent zelleth.« — »Tunc etiam duo *literati* de eadem Kamenest *viest* Thomas et Valentinus cum quibusdam hominibus insanis, et mulierculis consilio inito nocte recedentes ad Regnum Moldavae intraverunt, ubi iidem duo *Clerici* Haeresim praedictam seminantes utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt, quot ergo et quanta in eis apparet Haeresis sicut et ego legi: nemo hominum numerari possit . . . nam et istam dictionem spiritus sanctus exposuerunt sic; zent

¹ Régi M. Nyelvelmékek, I. k. XXIII. I.

² XI. k. 10. I.

³ Régi M. Nyelvelmékek, I. k. XXVI—XXVII. I.

zelleth.«¹ — Bálint csakhamar elhagyta társait. Törökországba ment tanait hirdetni, miért is a szultán megnyúzatta; Tamás ott maradt hívei közt, hogy tanítójuk legyen.²

Döbrentei észreveszi, hogy a kiszabadított bukini plébános és a felásott egy és ugyanaz. Lehet, a zendülés után nem élt sokáig, s az inquisitor János érseknek kudarcza után a szerencsétlennek porain állt boszút. Épen nem lehetetlen, hogy »ama másik Bálint«, kit János védelmébe vett, a szabadító, ki a rövid időre vele szemben tehetetlenné vált Jakab miatt bátorságban volt, most megrettenve, híveivel menekülés után látott s egy a mi szentírás-fordítónkkal.³

János érsek, kinek egyházmegyéje annyit köszönt Jakabnak, különös ok nélkül aligha ragadtatta magát szembe a hatalmas inquisitorral, ennyi bizonyos. Ha Bálint világi pap, — s ez éppen nem lehetetlen, számba véve, hogy Szalkay krónistája sehol sem említ frater Valentinust, se frater Thomast, hanem következetesen »literatus«-oknak és »clericus«-oknak írja őket, ez utóbbi pedig éppen nem jelöl oly határozottan »növendék-pap«-ot, mint Döbrentei gondolja,⁴ a dolgot még legjobban lehetne magyarázni. Az érsek bizonyára nem örvendhetett papjai üldözésén annak *a barátának* a részéről, kit már a haragra gerjedt pécsi papság is kiűzött megyéjéből.⁵ Lehet, hogy Bálint mesternek egykori prágai iskola-társai közé tartozott, azokhoz, kikkel Blasius az inquisitor előtt mentegetőzött volt, mint tanult ember nagyobb becsületben állt nála s közbelépésének ez volt az oka.

A menekülők Moldovába siettek. Hitfelek fogadták őket, magyar hussiták, kik majdnem két tized óta vándorolgattak ki hazájukból. E vándorlás már 1420. táján megkezdődött és Mátyás idejében is folyt. Több mint 60 magyar hussita falu és mezőváros keletkezett ily módon, melyekben — mint Bandini Márk minorita, Bulgária érseke és Moldva helyettes püspöke írja⁶ —

¹ Régi M. Nyelvmélekek, I. k. XXIII. 1.

² U. o. XXIII. 1.

³ *Wadding* ezen »alter Valentinus«-t *sartor*-nak írja. De a hibát sejtette már *Katona* is, *Hist. Eccl. Coloc. P. I. pag. 1.* és *sacerdos*-ra gondolt, s a contextus csakugyan erre is vall.

⁴ R. M. Nyelvm. I. k. XXVII. 1.

⁵ Régi M. Nyelv. I. k. XXVI. 1.

⁶ Régi M. Nyelvm. I. k. XXXII—XXXIII, 1.

még a XVII. században is magyar nyelven folyt a mise és vesperás.

A nemzeti nyelv emez egyházi kultuszának eredményeül kell tekintenünk Tamás és Bálint magyar bibliafordítását is, az elsőt, mely e részben az utókorra eljutott.

Fejérváry Miklós, egy lelkes ifjú, 1834-ben arról tudósította az akadémia elnökét, hogy Münchenben, a kir. könyvtárban 1466-ból való becses magyar codexre akadt. A következő évben, a nádor közbenjárására, már itthon volt a kincs. Majd a nádor bécsi utazása miatt Bécsbe vitték, hol Jászay Pál hat hónapi erős munkával lemásolta. A dolgozat 1836. augusztusában már a magyar tudós társaság elé volt terjesztve.

Az emlék kora és kelte nem okozott fejtörést. 108. levelének sarkán ékes piros betűkkel ott állt a megjegyzés: »E könyv meguegeztetet Nemeti Györgynek Hensel Emre fiának keze miat, Moldouaban, Tathros varofaban Vr születetének Ezer negy zaz hatuan hatod eztendeieben.«

Még előbbb, 1799-ben Denis Mihály, bécsi udvari könyvtárőr¹ egy szintén magyar codexet ismertetett, mely az akkori magyar tudományosság képviselőinek figyelmét a legnagyobb mértékben magára vonta. Sokat foglalkoznak vele; de kellő eredmény nélkül. Végül előkerülnek: az 1466-diki kézirat és a Szalkay Balázs-féle adatok. Döbrentei látja, hogy Nemeti György másolata az evangéliumokról s az eredeti bécsi codex a kis prófétákkal, sajátos régi szavaikban, nyelvi sajátosságaikban teljesen egyeznek s alapjukban ugyanazon munkásságnak termékei. Tatros és Moldva és a min-kettőben egyformán előforduló »zent zelleth«² Tamás és Bálint papokra és új hazájokra utal; Marchiai Jakab és Nemeti György ideje szinte feltételezik egymást. Az ítélet nem nehéz: Döbrentei a Régi Magyar Nyelvelmékek első kötetében, 1838-ban, kimondja, hogy a Münchener és Bécsi codex nem egyéb, mint Tamás és Bálint fordítása.

Döbrentei a bécsi codex költét tudvalevőleg 1437—1441 közé helyezte.³ Ámde Békesi Emil⁴ kimutatta, hogy a Jászai-

¹ Codices Manuscripti theologici bibliothecae palatinae vindobonensis, II. k. I. r. 68—69. l.

² V. ö. Régi M. Nyelvelm. I. k. XXXVII—XXXIX. l.

³ Régi M. Nyelvelm. III. k. »Észrevételek.« IV. l.

⁴ Uj Magyar Sion, XI. évf. 1—14. és 200—209. l.

codex kalendáriuma, mely pedig nyelvi sajátosságai szerint az eredeti munkához tartozott és a melyhez Németi György nem is értett: 1416-diki keletet árul el. Ha ez áll, akkor lehetetlen, hogy Tamás és Bálint papok legalább is ne ebben az esztendőben s még magyar földön láttak legyen dícséretes munkájokhoz.

Híveik, utódaik gondoskodtak irataik másolásáról. Így készült el Németi György kézírata, négy évvel utóbb, hogy Mátyás a Huss vallásának követőit itthonn jószágvesztéssel sujtotta,¹ a moldvai, akkor javában virágzó magyarságnak egyik kies pontján: az ojtózi szoroson kimenő úton, Tattos mezővárosában. Ezeket a csoportokat, mint legfőbb kötelék, a kultusz nemzeti nyelve, az édes anyanyelv lelkesíti és tartja össze. »Fermentum illius temporis est«, mondja Bandini Márk moldvai helyettes püspök tudósítása X. Incze pápához: »quod Hussiani ungarica lingua sacrum et vespas hucusque cantent.« Magyar bibliáról, mely »ritkaság«-nál egyéb akar lenni, azidétt csak náluk lehet szó. A katolikusok megelégedtek néhány töredék lefordításával, mire az evangéliumi szakaszokban, a prédikációknál szükségök volt; a papok olvasták a hivatalos szöveget: a Vulgátát, azok se mindnyájan. A kritikai szellem, mely a tiszta és hamisítatlan szent szövegekért sovárog, még jóval utóbb sem volt nálunk közönséges, a valódi szent iratokat codexeinkben még jóval utóbb sem találjuk az apokrifáktól élesen elkülönítve.

A két hussita-codex mellé idő folytával még egy emlék csatlakozott. Néhai Apor Péter birtokából, Erdélyből, breviár-szerű könyv került napvilágra, melyet a nyelvészek már elég korán »a Bécsi és Münchener Codexben fönmaradt bibliafordítás töredékének« tekintettek.² Valóban a codex írásmódjában több egyezés mutatkozik; a *k* gyakran *c*-vel, az *sz* *sc*-vel, a *cs* *L* alakkal, az *ö* farkas *o*-val, a szóvégi *tt* egyszerűen *t*-vel van írva; van egy sereg régi szava, melyek épen a Bécsi és Münchener codexeket jellemzik, mint forbatlat, rütet, monnal, belendezkedni, szellet, onszolat, poreit, heiuca, lelemés, elhimt, foszlat, oszlat, öröklet, vepés, himlet, rezzeszt, irelketet, stb. De a mi legfőbb: ott van végül a codex 126—127. lapján a »Magnificat«, a 127—128-on a »Benedictus« és a »Nunc dimittis« cz. pár vers; megannyi Lukács evangéliumából véve: pár betű eltéréssel a Münchener

¹ 1462-diki II. tvczikk 13. §.

² Simonyi, A magyar nyelv, I. 169. I. Zolnai, Nyelvemlékeink, 112. I.

codex legsajátosabb szövegével, sőt orthographiájával, mindössze ezt a veszedelmes, haeretikus szót: »szelletöm«, helyettesítvén »lelkem«-mel.

Semmi kétség többé: az Apor-codexnek 1—122. lapja, a zsoldárkönyvnek kétharmadával (az 56—150. zsoldárral) a Tamás és Bálint munkájának másolata.

Költének idejét azonban ép oly kevéssé lehet biztosan meghatározni, mint viszontagságait. Volf az írás karakterét véve alapúl, »a XV. század második felére, de a századnak inkább végére, mint közepére« teszi eredetét,¹ mások idébb gondolják.²

Annyi bizonyos, a könyv breviár jellegű és szerzetes használatra készült. Zsoldár-beosztása teljesen egyezett a *Döbrentei-*, *Keszthelyi-* és *Kulcsár-*codexekével, melyek szintén vigiliásokra, »eyi vigázat«-okra, nocturnusokra szakadnak. A vasárnapi zsolozsma éji vigyázatában elmondották az 1—25., a hétfőiben a 26—37., a keddiiben a 38—51., a szerdaiban az 52—67., a csütörtökiben a 68—79., a péntekiben a 80—96., a szombatiban a 97—108. zsoldárt. A 109—150. zsoldárok a vecsernyére maradtak: a primán az 53., 97., 98. zsoldárt, erre Athanasius hitvallását kellett imádkozni; a tertiát a 118. zsoldár 33—80., a sextát ugyanezen zsoldár 81—128., s a nónát 129—176. versei alkották.

A gyűjteményt, Tamás és Bálint szövegéből, eredetileg valami szerzetes írhatta össze, még pedig — ha Volf dátumát elfogadjuk, — minden valószínűség szerint Moldvában, hol a két menekültől használt nyelv, mint a liturgia és szentiratok nyelve, sokáig tenyészhetett; — s tán épen a ferencziek szigorúbb rendtartású ágához tartozott, mely Moldvában a katolikus egyháznak szinte egyedüli őrsége volt és ama vidéken a XVI. század közepéig főképp magyar emberekből állott.³ — A becses kéziratokról, láttuk, először is Szalkai Balázs, egy minorita és egyszersmind 1420. körül a bosnyák vikáriának feje⁴ útján értesülünk, s az ő feljegyzéseinek névtelen folytatója, ki krónikáját az 1624-ik esztendővel zárja, tehát a XVII. század elején élt, még látott, ha látott, amolyan »zent zelleth«es szöveget. Tamás és Bálint művei szinte folyton a cseribarátok körül forognak, kik a moldvai terri-

¹ Nyelvemléktár, VIII. k. XXXVI. l.

² Simonyi, A magyar nyelv, I. k. 168. l.

³ Bandini, i. h.

⁴ Fridrich, i. m. pag. 5.

toriumot teljesen a sajátjoknak tekintették. Valóban semmi sincsen, mi a másolatot máshoz és nem ő hozzájok fűzné.

Idővel az akkor még teljes, ma már elején csonka codex Magyarországra került, valamely (mint látszik: klarissza) kolostorba, hol újabb részeket irogattak hozzá. Világosan megtetszik ez az orthographiából és az új részek tartalmából. A régi kezet a 134. lapon új váltja föl, melytől a tollat a 147. laptól kezdve ismét más, 3-ik kéz veszi át, folytatván az írást a 157. lapig, hol megint a 2. kézzel találkozunk.

Semmi kétség ezek után: a 2. és 3. számú írónak egy helyen kellett tartózkodnia, s ez a hely ismét okvetlen női szerzet volt. Valóban, a 3. író nemcsak »zerzethwnknek regy fokáffá«-ról beszél, de cantrixokat és fejedelemasszonyt is emleget, kik a holtak officiumát végezik.¹ — Másrészt bizonyos, hogy az első íróval egyikök sem érintkezhetett. Helyesírások teljességgel új, sőt a 2. kéz a Magnificat-ot, Benedictus-t, Nunk dimittis-t, melyeket az 1. kéz Tamás és Bálint szövegéből merített, munkájának szinte mindjárt az elején, újra leírta, *más, újabb* könyvből, bizonyára, mint a saját szerzetházából ismerte.

A buzgalommal indúlt fordításból ez a codex az egyedüli emlék, mely Magyarország határain belül talált megállapodást. Az ó-testamentomi gyűjtemény ismeretlen úton Bécsbe vándorolt; az evangéliumos könyv, nem egészen száz esztendőskorában, mint a Máté első lapján levő jegyzés mutatja, a jeles orientalista és biblicus tudós, Widmanstadius Albert János pozsonyi, mások szerint regensburgi kanonok birtokába jut s még 1575 előtt a müncheni hercegi könyvtárba kerül. A zsolttárok itt akadtak meg, Imecsfalván, a Székely Nemzeti Muzeuumban.

A három fordítás nemcsak mint nyelvemlék érdekes. Bevilágítanak a magyar hussitaság életébe, világosabbá teszik, jellemzik az új áramlatot, melynek, láttuk, »fermentum«-a, kovásza első sorban a nemzeti, az édes anyanyelv. A nép előtt ennek saját nyelvén szólal meg az Isten szava; a közimádságból eltűnik a rá nézve értelmetlen latinság. Az emberek azt hiszik, most már tisztán látnak, az üdvösség forrása tisztán érinti ajkukat. Vegyük ehhez a kor papságának romlottságát és a sokaság elégedetlenségét. A tömeg azt beszél róluk, hogy »ezek semmit sem dol-

¹ A 147. és kk. II.

goznak és mindenünket megeszik.«¹ Azt mondják, hogy dölyfösek, kegyetlenek, vérengzők, fukarok, istentelenek, simoniakusok, naplopók, farizeusok voltak; házaikban ágyasokat tartottak, mást sem tettek, csak ettek-ittak és nem félték semmitől, csupán — e szegénységtől.² — A kik ekképen gondolkoztak a papságról, azoknak kevés kellett, hogy azokhoz pártoljanak, kik következő módon beszéltek hozzájuk: Semmi szükségtek a bűnös papokra. Ki kell venni a szentséget a gonoszok kezéből. Egy tiszta »paraszt« kéz méltóbban érinti az Úr testét, mint egy bemocskolt szentelt kéz. Mi szükségtek többé a gonoszok imáira, szertartásaira, melyeket nem is értetek? Mi szükségtek azokra, kik az oltári szentségnek felét ellopván tőletek, magoknak tartják? »Minden kereszténynek, férfinak és nőnek, öregnek és fiatalnak szorgosan kell tanulnia az új szövetséget, mert tekintélyvel van tele és nyitva áll az egyszerű emberek értelme előtt is azokban a pontokban, melyek legszükségesebbek az üdvösségre... Ne féljen hát az egyszerű ember sem a biblia szövegének vizsgálásától... És egy pap se dicsekedjék a szentírás valódi értelmével«, írta Wycleff.

Képzeljük el ezt a népet, midőn bujkálva, az éj csöndjében, mint az őskeresztények, vezetője ajkáról az »írást« a saját nyelvén hallja, vagy a zsoltárok szavával könyörög az Istenhez. Hiába üldözik: az üldözés nem alkalmas eszmék, tanok elnyomására, csupán terjesztésére. A holtakat föl lehet ásatni, hamvaikat szét-szórhatják a levegőbe: de az emberi természet mindig elundorodott a vandalizmustól, a tömeg fél és gyűlöl, a buzgóbbak vándorbotot fognak kezökbe, Ruth hűségével, Judith hősiességével, a Makabeusok vértanu példájával, Eleazár állhatatosságával biztatják egymást és a számkivetésben a biblia számkivetett népének sóhajaival vigasztalódnak. Az a nyelv, a melyen mindezt bírják, lehet darabos, nehézkes, kezdetleges, sőt rideg; de ők buzgóságukban érzik az »ige« isteni erejét, varázsát, s a fordítás idegenszerűségei, szokatlanságai csak növelik a lelkők előtt megnyilatkozó új világ hatását.

Nézzük csak kissé a ránk hagyott szövegeket. Annyi bizonyos, hogy Tamás és Bálint aligha akarták az egész szentírást lefordítani, legalább egyelőre. A könyvek sorrendje a Bécsi codex-

¹ Pelbárt, De Tempore, p. estiv. s. XX. J.

² Galeotti, De dict. et fact. Math. r. c. XI.

ben maga is meggyőzheti e részt a kutatót, annyira eklektív eljárásra vall, s még jobban a Makabeusok könyvéből való válogatás. A sort Ruth idyllje nyitja meg, aztán folytatja a »mulier fortis«, Judith, majd Eszter története, ki a számkivetésben dicsőíté meg Izrael fejét; a Makabeusoknak II. könyvéből ki van szemelve a VII. fejezet: a hitéhez ragaszkodó hét testvérnek és hőslékű anyjoknak martyromsága, majd a VI. fejezetnek a 18. verstől kezdődő fele: az agg Eleázár halála. Következnek a próféták, ezek közül is: a nemzeti fájdalom, a számkivetés nemzedéke: Baruch, Babylon kietlenében könyörögvén: »Fordeitassék el te haragod mitőlünk, mert kevesen hagyattunk meg a nemzetek között, hova minket elhímtettél«, s jósván lelkesedve: »Környül nézzed te magadat Jeruzsálem napkeletre és lássad (a) tenedek jövő vigaságot; mert íme jönnek te fiaid, kiket elvesztettél.« Ott van Dánielnek, a hetven éves számkivetés hősenek könyve Nabukodonozor álmával, a három zsidó ifjú történetével, a Zsuzsánna históriájával; Oseás, tizenegy társával, az úgynevezett kis prófétákkal. Csaknem kivétel nélkül az Úr büntetésének, fogságnak, számkivetésnek hirdetői; de a melyből Isten egykor megszabadítja az ő népét. Ezeket a részeket válogatták ki. Nem a honfoglaló, a virágzó, egységes zsidó nemzet emléken csüngöttek; a megszlottén, a bűneiért számkivetettén, a Babylon fűzei alatt vezeklőén. Azzal enyhültek, azzal kiáltottak az elhagyott »Jeruzsálem« felé; szavaival imádkoztak és bizakodtak az ő istenökben, ki »veti« — erősekké teszi — lábaikat, mint a szarvasokét, »és viszen engemet én magasságimra psalmokban éneklőt.«

Taine szavaival szólván: a szentírásnak és a közimáknak a nép nyelvére való fordítása már magában véve kész forradalom vala. A sokaság maga fogott a szövegek magyarázásához, az egyház tekintélye mindenfelé megingott vagy hátrább szorult, és nemcsak a külső egység, de a hit egysége is hatalmas csorbákat szenvedett.

Magyarország azonban még csak igen kevésé volt a forradalmak földje. A wikleffianus és huszita áramlat kisebb-nagyobb zajjal elvonult mellette és fölötte, hatása azonban, külsőkép legálább, szórványosan mutatkozott a szellemi életben.

A vázoltakon kívül mindössze az erdélyi részekben történtek némely félnék kísérletek a nemzeti nyelv érdekében, az egyháznak némi megriasztásával, hol néhai Demetrius de Mancia püspök

idejében, sőt itt-ott még előbb is, a papok egy része a keresztség, bérmálás, oltári szentség kiszolgáltatásánál és a házasságkötések alkalmával a magyar nyelvet használta. Most, 1476 körül azzal a kéréssel fordultak Geréb Lászlóhoz, az akkori gyulafehérvári püspökhöz, hogy az abbahagyott régi jó szokást állítsa vissza. A püspök megijedt, vonakodott, azonban Mátyás maga is pártolta a mozgalmat, és az egyházfő kénytelen volt engedni. Az ide vonatkozó oklevél 1478-ból, Pozsonyból van keltezve. Látjuk belőle, hogy Geréb körültekintő óvatos ember volt. Ő, írja, részben a király ő felsége kívánságára, ki ez ügyet az ország főpapjaival a napokban tárgyalta, egy perczig sem haboznék eme kérelemnek és kívánságnak rögtön megfelelni, »ha nem gátolná az, hogy a lelkipásztori Agendának egyáltalán semmiféle autentikus és püspöki jóváhagyással megerősített magyar fordítása nem létezik.« — »Ti is tudjátok, — folytatja a gyulafehérvári káptalanhoz, — hogy a római szentséges anyaszentegyházban és az ő szent tanításában a szent canonoknak hibás magyarázata és fordítása akárhányszor mily nagy szakadásokat támasztott. Mindemellett, mivel engedelmesség igaz szándékával és az Isten és anyaszentegyház dicsőségének öregbítésére törekvő emberek kívánságát nem illik megtagadni, tehát jelen levelünkkel megbízunk benneteket, atyánkfiai, válaszszatok egy vagy két testvért magatok közül, hogy addig is, a míg a királyi felség bennünket (a zsinatról) haza bocsát, fogjanak hozzá eme fordításhoz és aztán a megtökélt munkát nekünk megvizsgálás és megerősítés végett nyujtsák be. Közben azonban minden archidiaconus szorgossággal vigyázni fog, hogy hivatalának területén senki a szentségek kiszolgáltatása körül a szent canonokkal és az általános szabályokkal ellenkező dolgokat ne műveljen.«

Mi lett az ügynek a vége, ismeretlen. Az esztergomi »Obsequiale«, mely 1496-tól 1525-ig hat kiadást ért, sőt ennek Oláh Miklóstól 1560-ban eszközölt kiadása is, teljesen latin, és csak Telegdy Miklós pécsi püspöknek 1583-ban közrebocsátott »Agendarius«-ába tört be a nemzeti nyelv. Olyan rituale-máradványunk azonban, mely a szentségek feladásának imáit teljesen magyarul tartalmazná, nyomtatva egy sincs, kéziratban is csupán egyetlen jutott ránk, az, a melyet, mint látszik, Mossóczy Zakariás, tinnini, utóbb váci püspök a XVI. század hetvenes éveiben készített.¹

¹ V. ö. Irodört. Közl. V. k. 65. és kk. II.

A magyar állami és egyházi hatalomnak gondja volt rá, hogy a hussitaságból Magyarországon conflagratio ne legyen. Legtöbbet azonban a viszonyok. Mátyás fényes kora nem volt alkalmas vallási kavargásokra; hiányoztak a politikai zavarok, a társadalomnak ziláltsága, a viszonyok züllöttsége. A magyar elem sokkal inkább gyűlölte a neki sok bajt okozott »zsebrák« szomszédokat, hogysem a sokszor nagyon is fontos szolgálatokat tett katholicizmust érettök vagy tanaikért megtagadhatta volna. Maga szabadon élt, használhatta nyelvét, a mint akarta, s becsülte az egyházat, a latint, melyet a műveltség beszédéül tekintett. Nevette a vallásos rajongást, melyre sohasem volt hajlandó, s a hatóság erélyes föllépése vagy fölvilágosítása után józanul visszatért a régi útra, mely kényelmesebb is volt, biztosnak is látszott előtte. Végül ne feledjük: a magyar társadalom aránylag messze volt Prágától, s az új áramlat sokkal kevesebb »apostol«-al rendelkezett, hogy sem a központtól nyert tüzet nagyobb erővel terjeszthette volna. Hatása, új tűzhelyeitől, mind csöndesebbé vált, noha meg nem szűnt teljesen, és előkészítőül szolgált a reformációhoz.

HORVÁTH CYRILL.

